

PÕLLUMAJANDUSE AJALOOST

SADA AASTAT KARJAKONTROLI SÜNNIST

Ü. Oll, A. Kaljuvere

Sada aastat tagasi, jaanuaris 1895 pandi Taanis (Jüütimaal) alus veiste jõudluskontrolli süsteemile. Maailma esimene karjakontrollühing alustas 12 asutajaliikmega tööd 1. mail 1895. Esimeseks jõudluskontrolli spetsialistiks, keda karjakontrollassistendiks kutsuti, sai Emil Konrad. Eelduseks oli 1891. a. dr. Gerberi poolt konstrueeritud lihtne aparaat piima rasvasisalduse määramiseks (Vask, 1929).

Taani loomakasvatus oli jõudnud selleks ajaks teiste maade loomakasvatusest ette. Juba 1882. a. asutati siin esimene ühispiimatalitus (Eestis 1908) ja 1887. a. esimene ühistapa-maja (Eestis asutati o/ü "Estonia" eksporttapamaja 1924. a.).

Taani eeskujul nakatas otsekohe ka teiste maade piimakarjakasvatajaid. Põhja-Saksamaal (Schleswig-Holsteinis) asutati esimene karjakontrollühingu 1897. a., Rootsisis (tollal kuulus Rootsi ühte ka Norra) 1898. a., Hollandis ja Soomes 1900. a., Tsaari-Venemaal (täpsemalt Eestis) ja Inglismaal 1903. a., Austrias 1904. a. jne.

Eestis rajasid esimese kontrollühingu mõisnikud. Mõtte algatajaks ja esimeseks kontrolli teostajaks oli E. von Samson-Himmelstjerna. Esimesel aastal (1903/04) saadi kontrollitud 28 majandist, kus 2296 aastalehma keskmine toodang oli 2037 kg 3,42 %-lise rasvasisaldusega piima. Parimaks karjaks oli Uue-Võidu mõisa kari, kelle aastatoodang ulatus ligi 3000 kg-ni (täpsemalt 2989 kg). Kahjuks oli selles karjas piimarasvasus aga madal, vaid 3,24 %.

1905. aasta revolutsiooni tõttu katkes alustatud töö ja see suudeti taastada alles 1909. a. Enne Esimest maailmasõda – 1913/14. kontrolliaastal – tegutses Eestimaa kubermangu mõisamajapidamistes 25 karjakontrollringi ja kontrolli all oli 196 karja ühtekokku 15 656 lehmaga. Lehma keskmine aastatoodang oli 2689 kg 3,29 %-lise rasvasisaldusega piima ja 88 kg piimarasva (tabel 1).

Tabel 1. Karjakontrolli levik ja lehmade produktiivsus Eestimaa kubermangu mõisates 1910...1915 (Pung, 1985)

Kontroll- aasta	Kontroll- ühingute arv	Karjade arv	Lehmade arv	Aastatoodang		
				piima kg	piimarasva kg	piima rasva- sisaldus, %
1910/11	15	29	2563	2272	77	3,39
1911/12	12	74	6663	2483	85	3,41
1912/13	19	138	11266	2634	87	3,31
1913/14	25	196	15656	2689	88	3,29
1914/15	15	117	9076	2314	76	3,26

Põhja-Liivimaa kontrollühingute kohta on andmed puudulikud.

Karjakontrolli mõtte talupidajate seas hakkas liikuma samal aastal, kui Taanis tekkis esimene karjakontrollühingu. Mõtte algatajaks oli Väandra Põllumeeste Selts, mis asutati 1895. aastal (Vask, 1929). Juba seltsi esimesel koosolekul peeti tarvilikuks asuda karja-kasvatuse, mille all mõeldi piimakarjakasvatust, arendamisele. Esmalt otsustati korraldada Väandra kihelkonnas karja lugemine, mis sai ka teoks. Seltsi koosolekul 31. märtsil 1896 tehti karja lugemise tulemused teatavaks. Koosolek pidas vajalikuks parandada noorveiste kasvatust (neid olgu vähem, aga söödetagutugevamini). Ei ole vaja pidada nii palju pullikuid, kelle

tõuline väärtus on väike, vaid tuleb asutada pulliühistud, kus peetakse häid sugupulle. Noorkarjakasvatuse parandamise eesmärgil korraldati Vändras noorkarja näitus.

Järgmine samm tehti seltsi koosolekul 14. novembril 1904. Seltsi liige E. Tetsmann tegi ettepaneku võtta ametisse karjakasvatuseinspektor. Eelmisel aastal oli Pärnu Põllumeeste Selts tööle võtnud põllutööinstruktorigi Ado Johanson, kuid karjakasvatuseinspektoreid põllumeeste seltsidel veel ei olnud. Et aga vastava ettevalmistusega isikut ei leitud, usaldati see ametikoht ettepaneku tegijale, kes asus sellele kohale 12. detsembril 1904. Seega tuleb pidada Eesti esimeseks taluringkonna palgaliseks loomakasvatuse spetsialistiks E. Tetsmanni. Paraku ei ole E. Tetsmannist jäänud teavet meie veisekasvatuse ajalukku. E. Tetsmann saadeti Soome ja Taani end täiendama, tagasi jõudis ta alles 1906. a. alguseks, mil alustas oma tegevusringkonnas nõuandetööd. Tal tuli külastada talusid ning anda seal loomakasvatusalast nõu, samuti pidi ta aitama piimatalitusi (meiereisid) organiseerida.

Et talud saaksid ise kontroll-lüpsse teha ja lehmade piimatoodangut arvestada, trükiti seltsi ettevõttel 1905. aastal 1000 eksemplari proovilüpsitabeleid ja piimaarveraamatuid.

E. Tetsmanni ettepanekul soetas selts 1906. a. endale Gerberi piima rasvasisalduse määramise aparraadi, mis leidis ka otstarbelist kasutamist. On teada, et samal aastal alustas lehmade piimatoodangu kontrolli Piistaoja peremees Mart Pool, kahtlemata Vändra Põllumeeste Seltsi ja selle karjakasvatuseinspektorigi E. Tetsmanni õhutusel.

Süsteemse karjakontrolli juurde jõuti siiski alles 1908. aastal. Seltsi 2. oktoobri koosolekul tegi kohalik kooliõpetaja H. Avikson (millegipärast ei olnud selleks E. Tetsmann, kes võis olla selleks ajaks instruktorigi kohalt lahkunud) ettepaneku karjakontrollühingu asutamiseks. Järgmisel aastal 8. märtsil otsustati Seltsi juurde asutada karjakontrolliosakond, 12. aprillil 1909 peeti karjakontrollikomitee esimene koosolek. Komitee esimeheks valiti Mustaru mõisa rentnik Hans Virkus, kes hiljem sai laiemalt tuntuks Purila mõisa majandajana. Viimane palkas kontrollassistendiks Vana-Vändra valla Massijõe talu peremehe Ernst Tomingase. Vändra Põllumeeste Seltsi karjakontrollühing alustas 7 liikmega (8 majapidamist) tööd 1. mail 1909. Seda päeva on hakatud pidama meie karjakontrolli sünnidaatumiks. Karjakontrollühingu liikmeks astuda soovijaid oli algul 19, kuid taluperemehest kontrollassistendist ei suutnud nii paljudes majandites karjakontrolli teostada (Esimene kontrollühistu Eestis, 1909).

Põllumeeste Seltsi allettevõtmisena töötas Vändra karjakontrollühistu 1913. aastani. 9. juunil 1913 kutsuti kokku koosolek, kus arutati iseseisva karjakontrollühistu asutamist. Ühistu juhatuses esimeheks valiti Jüri Pool (Ruderström, 1929).

Novembris 1909 loodi karjakontrollühingud veel Kambjas ja Rõngus. Järgmisel, s.o. 1910. aastal asutati veel 6 karjakontrollühistut, 1915. a. oli aga neid talukarjade osas umbes 60. Kui aga siia lisada veel mõisates tegutsenud kontrollühistud, siis sai neid ühtekokku 100 piirides. Täpne arv vajab veel selgitamist, sest sellal ei olnud ühtset Eestimaad, olid Eesti- ja Liivimaa kubermangud, kusjuures viimasest pool kuulus praegusele Lätimaale.

Talukarjade kontrollandmed on samuti üldistatud kubermangude kaupa (tabel 2).

Tabel 2. Karjakontrolli levik ja lehmade produktiivsus talukarjades 1912...1916 (Pung, 1985)

Kontroll-aasta	Kontroll-ühingute arv	Lehmade arv	Aastatoodang		
			piima kg	piimarasva kg	piima rasvasisaldus, %
Eestimaa kubermangus ¹					
1912/13	11	1176	1942	74,0	3,80
1913/14	16	666	2124	83,9	3,76
Liivimaal					
1912/13	12	2434	1912	71,1	3,72
1913/14	21	3964	1853	67,9	3,66
1914/15	17	3697	1821	67,5	3,70
1915/16	34	6957	2056	76,4	3,71

¹ Arvestatud on ainult korralikult lüpsnud lehmi

Tabelist näeme, et Esimese maailmasõja alguses ulatus nii Eesti- kui Liivimaa kontrollialustes talukarjades lehma aastane piimatoodang 2000 kg-ni.

Et karjakontrolli teostajaks olid karjakontrollassistendid, tuli mõelda ka nende ettevalmistamise peale. Seda tööd kavandas Tartu Põllumeeste Selts, kes pani Eesti esimesed karjakontrollassistendite kursused käima Ülenurme mõisas 10. aprillil 1912 (Kontroll-assistentide kursused, 1912). Ülenurmel toimus õppus 27. maini, seejärel õpiti veel kaks nädalat Tartus, prof. Happichi piimanduslaboratooriumis. Kursust juhendas karjainspektor Jaan Mägi, õpetajateks olid peale tema veel Aleksander Lilienblatt (karjakasvatuse ja kontrollraamatute pidamine), loomaarst Johannes Zimmermann (loomatervishoid ja sünnitusabi) ja instruktor Peeter Kallit (tegelikud laudatööd). Õppetöö päevakava oli järgmine: kl. 3...8 laudatööd, 8...9 hommikueine, 9...11 õppetöö, 11...13 laudatööd, 13...14 õppetöö, 14...15 lõunasöök, 15...16 õppetöö ja 16...20 laudatööd. Et õppetöö toimus kahes rühmas, siis laudas käidi üle nädala. Kursusest võttis osa 20 inimest, neist 17 meest ja 3 naist. Lõpetajaid oli 16. Valitsuselt saadi kursuste korraldamiseks 600 rbl. abiraha, selle kasutamise otstarbekust käis kontrollimas Baltimaa kroonuagronoom Reinfeldt, kes järeldas, et siin "väga tõsiselt tööd tehakse". Kursus lõppes 9. juunil 1912.

Hoogsalt arenema hakanud karjakontrolli süsteem lagunes aastatel 1916...1920 peaaegu täiesti. Esmalt oli lagunemise põhjuseks sõjast tingitud põllumajanduse, sh. karjakasvatuse tugev depressioon, teiseks aga ka karjakontrollassistendite puudus (paljud neist mobiliseeriti). Vaid kaks kontrollühingut – Vändra ja Rõngu suutsid jätkata tööd, kuid sedagi lünklikult.

Pärast Eesti iseseisvumist alustati karjakontrolliga peaaegu et otsast peale. 1921. aasta 1. juuliks oli tööd alustanud 14 kontrollringi, mis hõlmasid 205 karja 4008 lehmaga. Kontrolli all oli siis 1,6 % lehmadest. Edaspidi suurenes kontrollringide kui ka kontrollaluste majandite ja lehmade arv kuni 1932. aastani, mil meie majandus sattus suruseisu. Tagasilöögist toibuti 1935. aastal ja sealt edasi kuni saksa okupatsiooni aastateni suurenes karjakontrolli all olevate karjade ja lehmade arv pidevalt. 1940. a. 1. juulil oli Eestis 388 karjakontrollringi, mis kontrollisid 10 256 karja ja 71 692 lehma. Kontrolli all oli 16,3 % kõigist lehmadest. Suurim aastatoodang saadi 1938/39. kontrolliaastal: 2950 kg 3,73 %-lise rasvasisaldusega piima (110,1 kg piimarasva).

1941. aastast algas tagasimine ja 1940ndate aastate lõpul lõpetati karjakontrollringide tegevus üldse. Süstemaatiline karjakontroll jäi sovhoosidesse, kus seda tööd tegid laborantide abiga seleksionäär-zootehnikud. Sama süsteemi hakkasid 1950-ndate aastate teisel poolel rakendama ka kolhoosid. Karjakontrolli, mida nüüd veiste jõudluskontrolliks nimetama hakati, hakkas juhtima Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituut. Kas talude rajamisega tekivad kontrollringid uuesti ja kas hakatakse jälle ette valmistama karjakontrollassistente, pole selge, kuid suund sennapoole muutub seda tõenäolisemaks, mida rohkem piimakarja kasvatavaid talusid tekib ja mida kompaktsemalt nad paiknevad. Väga palju otsustab loomakasvatussaaduste turu küsimus, mis praegu on ummikus. Karjakasvataja ei saa aga ummikusse kauaks jääda, tema ootab olukorra kiiret parandamist.

Kirjandus

- Esimene kontrollühisus Eestis. - Põllutööleht, nr. 23, lk. 189, 1909.
Kontroll-assistentide kursus. - Põllutööleht, nr. 25, lk. 199...200, 1912.
Pung, A. 100 aastat veiste tõuraamatute pidamisest Eestis. - Tln., Valgus, 1985. - 100 lk.
Ruderström, A. Vändra kontrollühingu tööpõllult. - Karjamajandus, 4. a-k., nr. 7, lk. 251...259, 1929.
Vask, A. Eesti karjakontrolli hällipäevilt ja sünnimaalt. - Karjamajandus, 4. a-k., nr. 7, lk. 237...243, 1929.